

УДК 165.172:502/504

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.2.17>**Мірошкіна Наталія Валеріївна**

кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри економічної теорії і суспільних наук
Миколаївського національного аграрного університету
вул. Георгія Гонгадзе, 9, Миколаїв, Україна
orcid.org/0000-0002-1255-0160

Суріна Ганна Юріївна

кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри економічної теорії і суспільних наук
Миколаївського національного аграрного університету
вул. Георгія Гонгадзе, 9, Миколаїв, Україна
orcid.org/0000-0001-9180-1054

ПАРАДИГМИ ЕКОСВІТОГЛЯДУ В КОНТЕКСТІ НЕКЛАСИЧНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Актуальність дослідження викликано глибоким впливом парадигм екологічного світогляду не тільки на відносини суспільства та природи, але й на всі сторони людського існування. Парадигми екологічного світогляду не лише пропонують моделі взаємодії людства і природи, а й ставлять питання про природу людського буття, мораль, відповідальність, свободу волі, межі можливості людини, тому вони потребують філософської рефлексії, спрямованої на висвітлення їх потенціалу, а також викриття суперечностей та неявних дискусійних проблем.

Метою роботи є розкриття особливостей становлення змісту та сенсів сучасних моделей екологічного світогляду в контексті неklasичної раціональності.

Методи дослідження. В якості методологічної основи дослідження використана постне-klasична традиція аналізу раціональності. Метод порівняльного аналізу у застосуванні до парадигм екологічного світогляду дозволив їх зіставити та надати оцінку їх потенціалу. Діалектичний метод дозволив розглянути парадигми екологічного світогляду в їх розвитку й показати приховані в них суперечності. Також у дослідженні застосовано традиційні формально-логічні методи (аналогія, аналіз, синтез, узагальнення).

Результати дослідження. На сьогодні існують три основних парадигми екологічного світогляду: антропоцентризм, біоцентризм, екоцентризм.

Антропоцентризм визнає унікальність людини в бутті земних і космічних структур. В ході свого розвитку він еволюціонував від проголошення людини господарем природи до визнання її частиною географічної оболонки, яка підпорядкована природним закономірностям, але займає у ній особливе місце завдяки тому, що наділена розумом. Це надає людині можливість стати гарантом існування біосфери. Принцип цінності, який спочатку визнавався лише за людиною, був перенесений на весь світ живого і сприяв становленню біоцентризму, який вимагає ставити інтереси природи на перше місце. Екоцентризм ставить на перший план не інтереси окремого виду чи організму, а інтереси екосистеми, і спрямований на пошук гармонізації відносин людства та біосфери.

Сучасні парадигми екологічного світогляду формувалися в умовах, коли на зміну теоретичним підходам приходять погляди, точки зору, думки. Наукові поняття замінилися концептами, в які кожен вкладає свій смисл та зміст. Парадигми сучасного екологічного світогляду містять у собі риси неklasичної раціональності: метафоричність, міфологічність, включення елементів віри, контекстуальність, конструктивність (виступають світоглядними конструктами), культурологічність (є породженням екологічної культури).

Ключові слова: антропоцентризм, біоцентризм, екоцентризм, біосфера, людина, природа, екосистема.

Вступ. Екологічний світогляд є одним з проявів світогляду людини, орієнтованим на збереження життєвого простору в стані екологічної стабільності.

Сучасний екологічний світогляд включає декілька парадигм, провідними серед яких є антропоцентризм, біоцентризм, екоцентризм. Сучасне суспільство підтримує поліпарадигмальність світогляду. Це поширюється й на екосвітогляд. Його парадигми по-різному дають відповідь на місце людини в природі та її обов'язки по відношенню до біосфери. Також слід зауважити, що цим парадигмам, при тому, що вони проголошують різні принципи і підходи до вирішення практичних завдань, притаманні загальні риси. Справа в тому, що раціональність, на якій вони базуються, включає в себе не тільки науковість (а вона грає в них провідну роль), але й відображає культурні нарративи, вірування, міфи, політичні дискурси сучасності. Крім того, всі парадигми сучасного екосвітогляду ставлять перед собою загальну мету – збереження біосфери. Вони не тільки пропонують моделі взаємодії людства та природи, але й ставлять питання про природу людського буття, мораль, відповідальність, свободу волі, межі можливостей людини. Парадигми екосвітогляду потребують філософської рефлексії, спрямованої на висвітлення їх потенціалу, а також викриття суперечностей і дискусійних проблем, що вони містять.

Метою роботи є розкриття особливостей становлення змісту та сенсів сучасних моделей екосвітогляду в контексті неklasичної раціональності.

Методи дослідження. В якості методологічної основи дослідження використана постнекласична традиція аналізу раціональності. Метод порівняльного аналізу у застосуванні до парадигм екосвітогляду дозволив їх зіставити та надати оцінку їх потенціалу. Діалектичний метод дозволив розглянути парадигми екосвітогляду в їх розвитку й показати приховані у них суперечності. Також застосовані традиційні формально-логічні методи (аналогія, аналіз, синтез, узагальнення).

Результати дослідження. Антропоцентризм як світоглядний принцип, згідно з яким людина є центром Всесвіту сформувався в добу Відродження. Він спирався на онтологічне розділення людей та природи, надав людині статус головного суб'єкта, що діє в природному світі [1].

Антропоцентрична спрямованість світогляду походила з уявлення про другорядність для суспільства закономірностей живої природи, звеличувала місце людини над іншими живими істотами. Це створювало хибне уявлення про можливість нехтування інтересами природи. Антропоцентричне ставлення до природи у радикальному вигляді сформувалося в добу модерну й відображає риси класичного наукового світогляду того часу. Згідно з антропоцентризмом, людина – вінець природи та її володар. Діяльність людини спрямована на те, щоб задовольняти свої потреби, які нескінченно зростають за рахунок експлуатації природи.

Тривалий час людина не відчувала своєї відповідальності перед природою. Це знайшло відбиття навіть у художній літературі ХІХ – початку ХХ століття, наприклад, у творах Ж. Верна, Т. Майн Ріда, А. Конан Дойля, де людина показана як перетворювач природи та природокористувач. Шкода, яка наносилася природі, розглядалася як шкода для конкретної людини або спільноти, а не для природного об'єкту. Довкілля розумілося виключно як джерело ресурсів. Головним показником прогресу вважався рівень розвитку техніки. Тривалий час панувала думка, що будь-які ресурси можуть бути відновлені або замінені й тому можливе необмежене зростання споживання.

Витоки споживацького ставлення до природи, притаманні класичному антропоцентризму, вбачають в іудеохристиянському світогляді та у філософії Нового часу. Згідно біблейській традиції, Бог створив для людини все, в тому числі природу, поставив людину над природою як володаря. Християнство десакралізувало природу й відкрило безперешкодні шляхи її експлуатації. Р. Декарт закликав перейти від споглядання за природою до перетворення і використання її для блага людини. Природа стала безголосим об'єктом аналізу: розчленування, препарування, анатомування. Так, за поглядами Р. Декарта і Ж. Ламетрі, тварини – це просто живі машини, взаємодія з ними не відрізняється від роботи з іншими механізмами й не може бути обумовлена мораллю. Ф. Бекон вважав, що людина повинна «мучити і катувати» природу для того, щоб розкрити її тайни. Проте, у Новий час з'являється вимога гуманного відношення до тварин, яка знайшла вираз у філософії І. Канта, на думку якого ставлення до тварин є показником моральності людини, проте, як зауважують біоцентристи, І. Кант ігнорував цілісну моральну систему, засновану на природі [2].

Сучасний антропоцентризм існує у багатьох формах, в залежності від того, на чий інтерес він фокусується: окремого індивіду, соціуму, людства як біологічного виду. Усвідомлення відповідальності за живе викликало появу екологічного антропоцентризму, який створив етику співчуття живому та сталого розвитку суспільства на підставі урахування екологічних факторів буття планети. Екологічний антропоцентризм наголошує на необхідності переходу від експлуатації природи до дбайливості про неї.

Однак, наразі в етико-екологічних дискусіях розглядати антропоцентризм як ретроградну позицію стало, навіть, ознакою хорошого тону. З позицією антропоцентризму пов'язують споживче, хижацьке ставлення до природи. М. Гайдегер ототожнює антропоцентризм з ніцшеанською волею до влади, окремим випадком якої є влада над природою.

Антропоцентризм може підтримувати позитивні соціальні практики, не дивлячись на те, що нон-антропні природні об'єкти сприймаються, головним чином, як інструментальні цінності. Так, згідно антропоцентричним уявленням, природу треба охороняти, оскільки вона має ресурсне, рекреаційне та естетичне значення для людини. Сучасний антропоцентризм успішно екологізується та позбавляється своєї одномірності.

М.Д. Попович ставить вимогу розрізнення критики антропоцентризму в цілому та його різновидів і вказує на те, що в наш час така критика набуває рис видової дискримінації: дискримінується такий вид, як людство. В умовах сучасної цивілізації антропоцентризм як парадигма екологічного світогляду може зберігатися у вигляді раціонального гуманізму, що передбачає усвідомлення людиною того факту, що вона сама є природою і виступає носієм загальноприродних закономірностей [3]. Такий погляд вказує на те, що людство як суб'єкт не протистоїть природі як об'єкту, воно є суб'єктом розвитку природних процесів і самої себе як однієї з форм природи [4].

Сучасний антропоцентризм визнає, що той, хто знаходиться на більш високому еволюційному місці, має нести й додатковий моральний обов'язок по відношенню до всього живого. Ще А. Шопенгауер зазначав, що здібність співстраждати є мірилом людяності. Розумність людини – не привілей, а джерело моральної відповідальності перед світом.

Не можна вважати, що на сьогодні морально-екологічні можливості антропоцентризму вичерпано, але сучасна екологічна етика тяжіє до неантропоцентристських парадигм, найважливішою з яких є біоцентризм.

В середині минулого століття пошуки альтернативи антропоцентризму у ставленні до природи призвели до становлення парадигми біоцентризму. Найбільш радикальні представники цього світогляду стверджують, що біоцентричне мислення всіх освічених людей має замінити антропоцентричне мислення. Представники цієї парадигми вважають, що саме біоцентризм затверджує у становленні до світу живого цінності універсальні, об'єктивні, неминучі, позачасові [5].

Існує декілька підходів до розуміння змісту біоцентризму. З початку біоцентризмом називали вчення, що наділяє первинним пріоритетом усі живі організми планети, а не тільки людину; людина, тварина та рослина мають однакову цінність. Саме такий зміст вкладали в це поняття перші ідеологи цієї парадигми Р. Карсон [6], А. Несс [7], К. Гудпастер [8], П. Тейлор [9]. На їх погляди суттєво вплинула етика «благоговіння перед життям» А. Швейцера [10]. На практиці такий підхід втілювався, перш за все, в русі захисту прав тварин. В реальності стратегія захисту прав дикої природи на підставі принципу біоцентризму має не лише позитивні, а й негативні наслідки: вона призводить до енвайроментальних конфліктів, наприклад таких, коли люди стають жертвами диких тварин і змушені їх вбивати заради їжі або захисту сільськогосподарського скота чи посівів. Дуже важко знайти баланс між інтересами людини та дикої природи. В цілому така форма біоцентризму, яку можна назвати патоцентризмом, надихає на позитивні зміни: вона формує відношення до живих організмів як до істот, що мають відчуття й потребують турботи з боку людини. Патоцентризм наголошує на цінності всіх істот, що мають відчуття. Біоцентричний світогляд наголошує на визнанні морального боргу людини перед усіма живими істотами на Землі, необхідності дбайливого, гуманного ставлення до них. Йдеться навіть про моральний статус мікробів та повагу до них [11].

Ліберальний біоцентризм відображає світоглядну позицію, що заснована на уявленнях про внутрішню цінність кожної живої істоти. Людина тут розглядається як один з елементів біорізноманіття. Вона має особливий статус – це єдина істота, здатна до рефлексії, тому вона постає єдиним суб'єктом відповідальності. Людина відповідає за кожне життя, яке вона відбирає у іншої живої істоти. В окремих версіях такого біоцентризму завданням людини стає не тільки збереження природи та турбота про неї, як це передбачає й сучасний антропоцентризм, але й благоговіння перед нею. Ліберальний біоцентризм може забезпечити підтримку більшості прогресивних сучасних екологічних практик за умови, що він не буде вступати у конфлікт з індивідуальною свободою людини як основною ліберальною цінністю. Для послідовного ліберального біоцентриста моральним суб'єктом є не тільки людина, а й будь-яка жива істота. Йдеться про такі уявлення, які не можуть бути раціоналізовані у буденній свідомості, які пов'язані зі світовідчуттям, а не зі світорозумінням. Такі уявлення у певному ступені існують як сакральні істини, критика яких засуджується, виглядає недоречною, а спроби конкретизації будуються тільки з боку позитивної доказової аргументації. Наприклад, визнання тварин рівними в правах з людьми повинно призвести нас до відмови від будь-яких форм вбивства тварин, а також до необхідності визнання за твариною статусу суб'єкта права (об'єктом права вони є давно). Таке визнання тягне за собою відмову від цілого ряду соціальних, економічних та технологічних практик, вимагає перегляду образу життя цивілізацій, що наразі не є можливим. У крайньому варіанті біоцентризм перебиває можливості наукової діяльності. Чи можлива була би генетика, якби з самого початку в мушках дрозофіли вбачали не особливі знаки та символи, а життєву спонтанність відповідного біологічного виду, що є нескінченно значущою сама по собі?

Радикальний біоцентризм виходить із того, що природа має бути позбавлена людських зазіхань на панування, а метою людського життя має стати відновлення первозданої природи. Такий біоцентризм приховує агресивне навантаження, що споріднює його з антропоцентризмом. Радикальний біоцентризм негативно відноситься до науково-технічного прогресу і техносфери, яка вже існує, ставить під сумнів можливість подальшого соціального розвитку. Деякі критики радикального біоцентризму відзначають його анархічну та антикапіталістичну спрямованість.

Послідовне дотримання ідей патоцентризму, радикального та ліберального біоцентризму може призвести нас до глухих кутів. Серед ідей біоцентризму, які викликають тривогу, є ідея визволення тварин, тобто що треба зробити, щоб захистити невинних тварин-вегетаріанців від хижаків? Ніщо не суперечить більше етиці біологічної спільноти, ніж ця пропозиція. Гуманне викорінювання хижаків не тільки зруйнувало би біоспільноти, воно знищило би види, які могли би бути бенефіціарами цієї недоречної моралі [12].

Слід зауважити, що біоцентристські уявлення про людину дуже розмиті й містять суперечності. Якщо людина є одним із рівноцінних біологічних видів серед інших видів, то чому саме від неї вимагають самообмеження й утримання своїх бажань? Логічно було би припустити, що її бажання повинні враховуватися й поважатися так само, як і бажання представників інших біологічних видів. Ми ж не засуджуємо лева за те, що він вбиває антилопу. Якщо припустити, що людські бажання та інтереси не є природними і кардинально відрізняються від бажань та інтересів інших живих істот, то на цій підставі можна легко обґрунтувати необхідність пожертвувати людством заради досягнення більшого блага для інших живих істот. Такий підхід нехтує рівністю: він передбачає дискримінацію за видовою ознакою, але її жертвою в даному випадку стає людство. Практичне виконання вимоги збереження будь-якого життя не може бути виконано: для харчування необхідні тваринні та рослинні компоненти. Радикальний біоцентризм ставить перед людиною вимоги, які не можна виконати, прищеплює їй почуття провини та нечистої совісті. Радикальні біоцентристи вимагають розрізняти базові й небазові потреби людини. Розпливчатість таких положень дає можливість різних трактувань одних і тих самих дій. Наприклад, інколи важко сказати, чи є використання тварин в медичних дослідженнях життєвою необхідністю для людини. Обмеженістю радикального біоцентризму є те, що він визнає цінність виключно індивідуальних проявів життя, що призводить до недооцінки складних спільнот, в яких внаслідок взаємодії з'являються нові характеристики, що не можуть бути

зведені до характеристик їх окремих представників. Альтернативою може служити позиція екоцентристського підходу, який вбачає цінність не в окремих живих істотах, а в цілісних екосистемах. Благотут тут виступає вже не благополуччя окремої істоти, а єдність і сталість спільнот.

Біоцентризм проголошує, що він намагається знайти такі практики, які є найкращими для природи. Проте вибір залишається не за природою, а за людиною. Таким чином, класична формула Протагора «Людина є мірою всіх речей» для нього залишається актуальною. Сама установка біоцентризму на те, що людина відповідає за природу, є по суті, антропоцентристською.

Не можливо не побачити, що обидві концепції в якості інструменту вирішення своїх завдань обирають насильство. В антропоцентризмі це насильство над природою для вирішення людиною своїх утилітарних задач, в біоцентризмі – насильство над людиною, обмеження її волі заради збереження природи. В обох випадках розвиток такого насильства дає однаковий результат: подальше відчуження людини від природи.

З антропоцентризму до біоцентризму перейшли й бінарні опозиції «ми – не ми», «я – «не-я», «ми – вони» (така бінарність характерна для і класичної раціональності, і для метафоричного погляду на світ). Біоцентристська критика антропоцентризму наголошує, що людство – це лише один із біологічних видів і прав він має не більше, ніж інші види. Біоцентристи стверджують, що антропоцентрична етика по відношенню до природи будується на класичній етиці Б. Спінози, яка не визнає за тваринами ніяких прав, крім права на гуманне відношення. Тому послідовний біоцентризм повинен подолати етику Б. Спінози, яка встановила примат людини над природою та визнає за тваринами тільки інструментальну цінність. Біоцентризм стверджує, що всі способи буття знаходяться на рівній онтологічній основі [13].

Біоцентризм можна розглядати як форму нон-антропоцентризму, але він містить ряд суттєвих проблем. Протиприродно вимагати від будь-якої істоти діяти проти власних інтересів. Для людини нон-антропоцентрична поведінка є стратегією суїцидальною. Вона накладає на людину дві ролі – перша роль – поганий знищувач та експлуататор природи, а друга – суддя, цензор і наглядач за поганою людиною. Поєднання цих ролей веде до самодеструкції. Людина не може перестати бути людиною, вона не може перестати бути антропоцентричною. Одночасно ми не можемо від інших біологічних видів та від природи вимагати бути антропоцентричними, тому що вони не мають свідомості. Навіть якщо б вона у них була, то кожен вид центрувався би на собі, на власному виживанні. Чи залежить критично виживання людства від існування усіх наявних біологічних видів – питання сумнівне. Зберігаючи природу людина може залишатися людиною, тобто, антропоцентричною. Підпорядкування інтересів людини інтересам інших видів – це псевдоромантизм [3].

Ю.А. Кравець вказує на те, що антропоцентризм та біоцентризм не виключають один одне, а взаємно перетинаються, оскільки турбота про біосферу викликана, все ж таки, турботою про людину. Принципи біоцентризму, які виділяє дослідниця, виходять з антропоцентристського світогляду: «Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісні з підтриманням справді людського життя на Землі або так, щоб наслідки твоєї діяльності не були руйнівними для майбутнього такого життя», «включай у твій теперішній вибір майбутню цілісність людини як невід’ємний об’єкт твоєї волі». [14, с.7–8].

Ліберальний та радикальний біоцентризм в умовах, коли суспільство знаходиться у стані рівноваги та діалогу, можуть забезпечити формування, поширення й укріплення позитивних соціальних екологічних практик. Свідомість пересічної людини здатна змінюватися під впливом поширення біоцентристських поглядів. Це призводить до змін у повсякденних звичках, наприклад, може стимулювати відмову від деяких матеріальних благ заради збереження власного життя та життя інших людей й інших живих істот. Серед них може бути відмова від використання натурального хутра, пластикової упаковки, обмеження поїздок на власному авто, веганство, вегетаріанство (не всі ці соціальні практики є безперечними).

Таким чином, антропоцентризм та біоцентризм виступають полярними парадигмами екосвітогляду. Антропоцентризм спрямований на підкорення природи інтересам людини, а біоцентризм – на визнання природи в якості вищої цінності, перед якими інтереси людини мають

відходити на другий план. Ця обставина викликала необхідність пошуків парадигми, яка б на світоглядному рівні була би здатною встановити баланс між інтересами природи та людини. На статус такої парадигми претендує екоцентризм.

Провідним ідейним витоком екоцентризму як парадигми екосвітогляду стала ноосферологія, яка у вітчизняній науці та філософії набула особливого авторитету. Вона запропонувала комплексний підхід до проблеми взаємодії людини та природи. Її методологічною основою виступає вчення П. Тейяра де Шардена та В. Вернадського про ноосферу. Ноосферологія пропонує світоглядний принцип, що розглядає потреби живої природи як основу розробки теоретичних і практичних моделей сталого збалансованого соціоантропобіоекологічного розвитку. Сам В. Вернадський розглядав людство як частину живої речовини, яка здатна, завдяки культурній біогеохімічній енергії впливати на геологічну еволюцію. У такий спосіб людство підвищує роль живої речовини. Вже зараз людство перебудовує планету відповідно до своїх потреб та інтересів, створює штучний кругообіг речовини й енергії. Негативним наслідком такого штучного кругообігу стало порушення рівноваги у географічній оболонці. У ноосферології жива природа і розумна істота розглядаються як елементи цілісної системи, взаємодія яких регулюється і спрямовується людиною. Людина тут розуміється як складова біосфери, що розчинена у природі, а не стоїть над нею, тоді як природа розчинена в людині. Біосфера та ноосфера постають по відношенню до людства як системи вищого рівня [15].

Як біологічний вид людина досить молода, її генетичні мутаційні механізми не встигають створити адаптаційну оптимізацію до технократичних соціумів, оскільки останні еволюціонують скоріше, ніж гени. Ноосферологія закликає до гармонізації відносин людини та природи, пропонує лише найзагальніші принципи, визнає свободу вибору людини в кожній конкретній ситуації. Такий підхід затверджує самостійність особистості, її здатність до творчого вирішення проблем і, безумовно, наділяє людину відповідальністю. Для ноосферних вчень людина є невід'ємною частиною географічної оболонки і питання про те, у кого більше прав – у людини, чи у природи, або якою може бути ієрархія цих прав – ставитися не може. Природа вбирає у себе людину, а людина містить у собі природу. Вчення про біосферу та ноосферу обґрунтовує значущість не тільки живих елементів природи, воно вказує на цінність її неживих елементів, таких як атмосфера, гідросфера, літосфера, а також зв'язків між всіма цими елементами. Для теоретиків ноосфери (В. Вернадського, П. Тейяра де Шардена, М. Холодного) людина – центр універсуму. Їх вчення безумовно є антропоцентричним. М. Г. Холодний визнавав, що людина підпорядкована всім законам природи, оскільки вона перебуває не над природою, а у ній самій. Ставленню людини до природи стає все більш притаманним бажання не підкоряти її, а досягти її таємниці співвідносно до можливості використовувати знання в практичних цілях. Людина сама стає фактором подальшої еволюції природи у заселеній нею ділянці космосу. Такий антропоцентризм еволюціонує в антропокосмізм. У людині жива природа досягла такого ступеню еволюції, на якому набуває значення розум, свобода волі та моральні ідеали. Розум надав можливість передбачати наслідки своїх вчинків, а свобода волі – направляти їх до встановлених цілей. Людина стає фактором еволюції природи космічного масштабу. В. Вернадський вважав, що поява людини на землі є наслідком процесів самоорганізації, закономірним етапом розвитку планети, тому людина повинна взяти за себе відповідальність за планету. Для людини перехід на рівень ноосфери означає здобуття контролю над багатьма природними стихіями, а для природи це означає експлуатацію. Сама людина відчуває «зворотний бік» ноосфери, який означає не просто відповідальність, а й найнеприємніший вид такої відповідальності – загрозу людству, через що створений людиною штучний світ обертається проти свого творця. Саме ця обставина ставить питання про подвійність антропоцентризму як парадигми екологічного світогляду і навіть про доречність протилежної парадигми – нон-антропоцентризму [16, с. 7].

Біля витоків етики екоцентризму знаходився американський еколог О. Леопольд. Він поставив питання про включення світу природу до етики моральної відповідальності людини: людина у своїх відносинах із природою має перетворитися з варвара на гармонійного члена природної спільноти. О. Леопольд наголосив на самоцінності екосистем, що стало основною позицією екоцентризму [17, с. 66].

Екоцентризм виходить із взаємодії людини і природи, сприймає людину як частину природи, а об'єкти природи як партнерів по сталому розвитку. Світоглядну базу екоцентризму складають енвайронменталізм, вчення про ноосферу, універсальна етика. Екоцентризм поширює принципи розвитку екосистем на суспільство: розумним є лише те, що прагне до збереження цілісності, сталості, досконалості біологічної спільноти. Цінним є стале функціонування екосистеми, а не окремих її елементів. Норми моралі поширюються на всю екосистему, але елементам екосистеми відмовлено в індивідуальності й гарантується існування на рівні видів і популяцій, а не окремих істот. Фактично це екоцентризм заснований на взаємній повазі до всіх форм життя, що виключає насильство. Екоцентризм виступає проти таких шляхів вирішення проблем, при яких природа підлягає насильству та експлуатації. Проблема полягає не тільки у використанні недосконалих з позицій природозбереження технологій, а й у зміні образу мислення, у визнанні взаємозалежності людини та інших живих організмів й абіотичних факторів екосистем. Екоцентризм має шанс стати парадигмою, що фундаментально змінить взаємовідносини людини і природи. Визнання екосистеми Землі нашим загальним домом вимагає прийняття широкого спектру моральних зобов'язань по відношенню до всіх форм життя, природних середовищ існування й абіотичних компонентів. К. Гусальська відзначила, що екоцентризм є більш гнучким підходом, ніж біоцентризм, оскільки він протестує проти ставлення до природи як до ресурсу, бере до уваги не біотичні фактори, ставить в центр біорізноманіття, і одночасно будує свою аксіологію як на біологічних, так і на соціальних цінностях. Біоцентризм не заперечує, а, скоріше, змінює традиційну етику. Новелою екоцентризму є те, що етичні принципи поширюються не тільки на біотичні, але й на не біотичні (фізико-хімічні) об'єкти та процеси, тобто на фізичне середовище [12].

Якщо біоцентристи наголошують на збереженні індивідуальних живих істот та видів, що знаходяться під загрозою зникнення, то екоцентристи вимагають їх збереження у природному середовищі разом зі всіма його компонентами та взаємозв'язками. Наприклад, якщо екосистемі загрожує чисельність одного виду, то цей вид можна обмежити шляхом штучного регулювання його чисельності, що є неприпустимим з позицій біоцентризму.

К. Джебері та А. Сандберг вказують, що з боку екоцентризму екосистеми важливі самі по собі, а не лише тому, що вони сприяють цілям людства. Серед екоцентристів є чимало таких, що критикують сучасну цивілізацію та вважають її крах «доброю справою». К. Джебері та А. Сандберг звернули увагу на те, що біосфера може бути зруйнована не тільки людством, але й астрономічними процесами, тому люди тут можуть втручатися для продовження життя біосфери. Вони вбачають у людській цивілізації фактор виживання біосфери в умовах, коли може відбутися космічна катастрофа [18].

Вчення про ноосферу як ідейне підґрунтя екоцентризму є принципово незавершеним, динамічним, діалектичним. Це робить можливим побудову відношення до нових світоглядних позицій на базових постулатах неklasичної науки, таких, як онтологічний, функціональний та методологічний плюралізм, визнання феномену принципової недообґрунтованості й невизначеності будь-якої одиниці наукового знання. З позицій неklasичної раціональності, радикалізація світоглядної істини, на яку претендує класичний антропоцентризм і радикальний біоцентризм, не є продуктивною.

Спроби протиставити антропоцентризм, біоцентризм та екоцентризм в усіх їх видах та варіаціях знаходяться у суперечності з особливостями світоглядних побудов постнеklasичної раціональності. Сучасне світоглядне знання – суперскладна плюралістична система, яка складається з якісно різних галузей, рівнів, видів та одиниць наукового, філософського і навіть релігійного та міфологічного знання. Такі елементи відрізняються за змістом, логічною формою і функціями, які вони виконують у системі знання. Антропоцентризм, біоцентризм та екоцентризм як світоглядні конструкції вбирають у себе не тільки раціональне знання, але й елементи міфу та віри. Відповідно, вони більш заслуговують називатися світоглядними, ніж науковими конструктами. Визнання права на існування антропоцентризму, біоцентризму та екоцентризму як парадигм екосвітогляду відповідає такому принципу постнеklasичної раціональності, як плюралізм істин. Система сучасного знання складається з якісно різних типів наукових та філософських істин,

в тому числі протилежних за змістом (альтернативні концепції, теорії й дослідницькі програми). Такі істини включають консенсуальну (конвенціональну) компоненту. Тому спроба знайти одну єдино вірну світоглядну концепцію, за якою треба будувати відносини людини і природи з метою встановлення сталого розвитку не виявляється можливою, оскільки такі концепції треба обирати у залежності від пізнавальних та практичних завдань чи проблем, які треба вирішувати у конкретній ситуації. Антропоцентризм, біоцентризм та екоцентризм не можуть приватизувати істину. Постнекласична раціональність передбачає вибір істини на основі когнітивної волі та консенсусу. Вимога зробити вибір між антропоцентризмом, біоцентризмом та екоцентризмом містить світоглядну неповноцінність, обмеженість. Має йти мова про синтез їх раціональних компонентів для створення достатньо повних й адекватних методологій ставлення до природи.

Антропоцентризму, біоцентризму та екоцентризму притаманні провідні характеристики не-класичної раціональності. Серед них – конструктивність (вони – світоглядні конструкти, створені філософами, науковцями, суспільними діячами, особливий вид артефактичної реальності); контекстуальність – вони виступають частинами більш широкої системи знання (дискурсу), який ніколи повністю не визначений; культурологічність – вони породжені певними типами екокультур і залежать від них; комунікативність – широке наукове, філософське та суспільне обговорення проблем, які ставлять антропоцентризм та біоцентризм є важливим джерелом їх розвитку; консенсуальність – визначення істинності того чи іншого положення антропоцентризму, біоцентризму та екоцентризму має консенсуально-експертний характер і часто залежить від вимог прагматики; також неможливо не відмітити метафоричність, умовність та відносність положень антропоцентризму, біоцентризму та екоцентризму.

Не слід забувати, що нон-антропоцентричні світогляди є породженням антропоцентризму, тобто вони є результатом пошуку альтернатив антропоцентризму. Головні питання, на які мають відповідати всі сучасні парадигми екосвітогляду, єдині. Серед них найголовніші – питання про місто людини в природі, про спрямованість споживання, про відновлюваність природних ресурсів, про роль техніки, про засоби забезпечення сталого розвитку.

Сучасні екологічні світогляди формуються не тільки знаннями про людину, технології та природу, але й ціннісно-цільовими установками. При цьому спостерігається зв'язок внутрішньо-наукових цілей з поза науковими, соціальними цінностями та цілями, тобто парадигми є людиномірними. Біоцентризм створює ілюзію природовимірності, залишаючись симулякром почуттів.

Біоцентризм та екоцентризм висунули ідею подолання антропоцентризму в підході до природи, однак це видається неможливим, оскільки у центр будь-якої картини світу людина ставить себе: це впливає з повсякденного життя, оскільки буденність постає світом, в якому людина є головною фігурою. Такий світоглядний плюралізм викликаний тим, що сучасний світогляд позбавився внутрішнього ядра. В античності таким ядром була міфологія, в середні віки – релігія, в добу модерну – філософія, а потім наука. Постмодернізм підірвав престиж та авторитет науки, ускладнивши тим самим світоглядні орієнтації. Для парадигм екологічного світогляду важливим є не стільки їх гносеологічний, скільки аксіологічний статус. Наприклад, біоцентризм структурувався як парадигма завдяки наданню поглядам на відносини людства і природи взаємодії аксіологічного характеру на практиці. Для деяких прихильників біоцентризму природа є священною та наділеною моральними правами й волею. Ряд дослідників не вбачають границь між екоцентризмом та біоцентризмом і називають останній крайньою формою екоцентризму [18, с. 13]. К. І. Суріо вказує на те, що обидві парадигми пропонують більш сталу модель розвитку, ніж антропоцентризм [20].

Активна й ефективна охорона природи в наші часи має бути «командною грою» на етичному, політичному та соціальному рівнях. Треба розвивати і поєднувати ідеї, які спрямовані на вирішення проблем сучасності. В той же час треба розвивати здоровий скептицизм і критицизм, здатність змінювати свої погляди.

Висновки. В умовах сучасної раціональності існують три основних типи екосвідомості: антропоцентризм, біоцентризм, екоцентризм.

Головною перевагою антропоцентризму є визнання унікальності статусу людини в бутті складних і відносно стабільних земних та космічних структур. Антропоцентризм, який ставить людину в центр буття – динамічне, гнучке, діалектичне вчення. В ході свого розвитку він виявив здатність до переоцінки місця людини у світі природи. Антропоцентризм еволюціонував від визнання людини володарем природи до визнання людини частиною географічної оболонки, яка підпорядкована її закономірностям, але займає у ній особливе місце завдяки тому, що наділена розумом. Це надає людині можливість потенційно бути гарантом її існування.

Принципи переваги прав людини, цінностей життя, відчуття, права на існування, на розвиток поступово були перенесені на весь світ живого та сприяли розвитку біоцентризму. Основою біоцентризму стали принципи ненасильства та не причинення шкоди живому, які вперше були сформульовані по відношенню до людини. Біоцентризм вимагає ставити інтереси природи на перше місце по відношенню до інтересів людини, але цей підхід також продиктований антропоцентризмом, оскільки теж спрямований на збереження людства (виключенням є позиція крайніх форм біоцентризму).

Екоцентризм ставить на перший план не інтереси окремого виду чи організму, а інтереси екосистеми. Він спрямований на пошук гармонізації відносин людства та біосфери.

Для постмодерністського суспільства характерною постає множинність світоглядних парадигм. Це означає, що у формулюванні світоглядної позиції можуть бути використані різноманітні дослідницькі принципи, навіть такі, що знаходяться у суперечності та взаємно виключають один одне. Це є справедливим і по відношенню до парадигм екосвітогляду. Вони формувались в умовах, коли на зміну теоретичним підходам приходять погляди, точки зору, думки. Наукові поняття з їх строгою визначеністю замінилися концептами, в яких в одну й ту ж назву кожен вкладає свій смисл і зміст. Кожна парадигма претендує на володіння істиною.

Всі три головні парадигми сучасного екосвітогляду, виступаючи породженням культури постмодерну, несуть в собі риси нон-класичної раціональності: метафоричність, міфологічність, включення елементів віри, контекстуальність, конструктивність (виступають світоглядними конструктами), культурологічність (є породженням екологічної культури).

Парадигми сучасного екосвітогляду можна розглядати з позицій сучасних науково-когнітивних течій, таких як синергетика, соціальний конструктивізм, що може стати підставою подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Depelteau K. Anthropocentric and biocentric narratives in the context of neoliberalism and the catastrophe narrative. *Politicus*. 2021. Vol. 18. Pp. 21 URL: <https://surl.li/ervjtd>
2. Fasiku C. G. Kant on the Question of Rights and Moral Duties and the Challenge of Biocentrism. *JASSD-Journal of African Studies and Sustainable Development*. 2022. Vol. 5(1). DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24949.65764>
3. Попович М. Д. Критика антропоцентризму в культурології та перспективи його переосмислення. *Політологічний вісник*. 2013. Вип. 71. С. 80–96. URL: <https://surl.lu/qynvsa>
4. Патлайчук О. В., Ступак О. П., Жолобенко Н. Ю. Основні напрямки розвитку екологічної свідомості у сучасному суспільстві. History, political science, philosophy and sociology: european development direction : conference proceedings, м. Riga, 16–17 лип. 2021 р. Riga : Baltija Publishing, 2021. С. 109–114. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-120-6-27>
5. Чопик В. І. Біоцентризм – нова парадигма охорони біорізноманіття. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 20: Біологія*. 2012. Вип. 4. С. 126–143. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/9480>
6. Carson R. Silent spring. Boston : Houghton Miffl in Company, 1962. 368 p.
7. Naess A. The shallow and the deep, long-range ecology movement. A summary. *Inquiry*. 1973. Vol. 16, no. 1–4. P. 95–100. URL: <https://doi.org/10.1080/00201747308601682>
8. Goodpaster K. E. On being morally considerable. *The journal of philosophy*. 1978. Vol. 75, no. 6. P. 308. URL: <https://doi.org/10.2307/2025709>
9. Taylor P. W. Respect for nature. A theory of environmental ethics. Princeton : Princeton university press, 1986. 329 p.

10. Schweitzer A. *Civilization and Ethics*. London : Adam and Charles Black, 1949. 308 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.533087/page/n221/mode/2up>
11. Wienhues A. Looking through the microscope: Microbes as a challenge for theorising biocentrism within environmental ethics. *Endeavour*. 2022. Vol. 46 (1–2). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.endeavour.2022.100819>
12. Guczalska, K. Ecocentrism. Hopes and concerns. *Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization & Management/Zeszyty Naukowe Politechniki Slaskiej. Seria Organizacji i Zarzadzanie*. 2023. Vol. 183. URL: <https://surl.gd/rsknrq>
13. Rogers. D. Being Consistently Biocentric: On the (Im)Possibility of Spinozist Animal Ethics. *Journal for Critical Animal Studies*. 2021. Vol. 18 (1), P. 52–72. URL: <https://philpapers.org/archive/ROGBCB.pdf>
14. Кравець А. Ю. Біоцентризм як одна з основних категорій сучасного біополітичного дискурсу. *Грані*. 2018. Т. 21, № 7. С. 5–10. URL: <https://doi.org/10.15421/171887>.
15. Степанюк А. В. Природничо-наукова картина світу як загальнокультурний феномен. *Таврійський вісник освіти*. 2009. №3 (27). С. 30–39. URL: <https://surl.lu/oazyuv>
16. Дротянко Л. Г. Науковий космізм і постнекласична наука: антропологічний контекст взаємозв'язків. *Вісник національного авіаційного університету. філософія. культурологія*. 2018. № 2 (28). С. 5–11. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/article/view/13363>
17. Перга Т. Ю. (2018). Екологія і цивілізація: пошук парадигми співіснування. *Європейські культурно-історичні цінності: ретроспектива і перспектива : збірник наукових праць*. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2018. С. 63–69. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/3397/>
18. Jebari K., Sandberg A. Ecocentrism and biosphere life extension. *Science and engineering ethics*. 2022. Vol. 28, no. 6. URL: <https://doi.org/10.1007/s11948-022-00404-2>.
19. Ходаківська О. В., Шпикуляк О. Г., Супрун О. М. Інститути «зеленої економіки» у забезпеченні сталого розвитку агросектора: теоретичний вимір. *Бизнес Інформ*. 2017. Вип. 7 (474). С. 13–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_7_3.
20. Suryo K. I. Biocentrism and its role in shaping conservation approaches in protected areas. *Journal of Critical Ecology*. 2025. Vol. 2 (1). DOI: <https://doi.org/10.61511/jcreco.v2i1.1740>.

REFERENCES

1. Depelteau, K. (2021). Anthropocentric and biocentric narratives in the context of neoliberalism and the catastrophe narrative. *Politicus*, 18, 21. <https://surl.cc/tlcvx> [in English].
2. Fasiku, C. G. (2022). Kant on the question of rights and moral duties and the challenge of biocentrism. *JASSD–Journal of African Studies and Sustainable*. [in English]. DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24949.65764>
3. Popovych, M. D. (2013). Krytyka antropotsentryzmu v kulturolohii ta perspektyvy joho pereosmyslennia [Critique of anthropocentrism in culturology and prospects for its reconsideration]. *Politolohichniy visnyk*, 71, 80–96. <https://surl.li/jkexkn> [in Ukrainian]
4. Patlaichuk, O. V., Stupak, O. P., & Zholobenko, N. Yu. (2021). Osnovni napriamky rozvytku ekolohichnoi svidomosti u suchasnomu suspilstvi [Main directions of ecological consciousness development in modern society]. In *History, political science, philosophy and sociology: european development direction: conference proceedings* (Riga, July 16–17, 2021) (pp. 109–114). Riga: Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-120-6-27> [in Ukrainian]
5. Chopyk, V. I. (2012). Biotsentryzm – nova paradyhma okhorony bioriznomanittia [Biocentrism – a new paradigm of biodiversity protection]. *Naukovyi chasopys NPU imeni MP Drahomanova. Seriya 20: Biolohiia*, (4), 126–143. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/9480> [in Ukrainian]
6. Carson, R. (1962). *Silent spring*. Boston: Houghton Mifflin Company. [in English]
7. Naess, A. (1973). The shallow and the deep, long-range ecology movement. A summary. *Inquiry*, 16(1–4), 95–100. <https://doi.org/10.1080/00201747308601682> [in English]
8. Goodpaster, K. E. (1978). On being morally considerable. *The Journal of Philosophy*, 75(6), 308. <https://doi.org/10.2307/2025709> [in English].
9. Taylor, P. W. (1986). *Respect for nature. A theory of environmental ethics*. Princeton: Princeton University Press. [in English].
10. Schweitzer, A. (1949). *Civilization and ethics*. London: Adam and Charles Black. <https://surl.li/bnijbz> [in English]

11. Wienhues, A. (2022). Looking through the microscope: Microbes as a challenge for theorising biocentrism within environmental ethics. *Endeavour*, 46(1–2). <https://doi.org/10.1016/j.endeavour.2022.100819> [in English]
12. Guczalska, K. Ecocentrism. Hopes and concerns. Scientific Papers of Silesian University of Technology. *Organization & Management/Zeszyty Naukowe Politechniki Slaskiej. Seria Organizacji i Zarzadzanie*. 2023. Vol. 183. <https://surli.cc/voeyul>
13. Rogers, D. Being Consistently Biocentric: On the (Im)Possibility of Spinozist Animal Ethics. *Journal for Critical Animal Studies*. 2021. Vol. 18 (1), P. 52–72. URL: <https://philpapers.org/archive/ROGBCB.pdf>
14. Kravets, A. Yu. (2018). Biotsentryzm yak odna z osnovnykh katehoriy suchasnoho biopolitychno diskursu [Biocentrism as one of the main categories of modern biopolitical discourse]. *Hrani*, 21(7), 5–10. <https://doi.org/10.15421/171887> [in Ukrainian].
15. Stepaniuk, A. V. (2009). Pryrodnycho-naukova kartyna svitu yak zahalnokulturnyi fenomen [Scientific worldview as a general cultural phenomenon]. *Tavriiskyi visnyk osvity*, (3)27, 30–39. <https://surl.li/nwuzcv> [in Ukrainian]
16. Drotianko, L. H. (2018). Naukovyi kosmizm i postneklasichna nauka: antropologichniy kontekst vzaimozv'iazkiv [Scientific cosmism and post-nonclassical science: anthropological context of interrelations]. *Visnyk natsionalnoho aviatorskoho universytetu. Filosofiia. Kul'turolohiia*, (2) 28, 5–11 [in Ukrainian]
17. Perha, T. Yu. (2018). Ekolohiia i tsyvilizatsiia: poshuk paradyhmy spivisnuvannia [Ecology and civilization: searching for a paradigm of coexistence]. In *Yevropeiskyi kulturno-istorychni tsinnosti: retrospektyva i perspektyva* [European cultural-historical values: retrospective and perspective] (pp. 63–69). Kyiv: DU “Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy”. <https://elibrary.ivinas.gov.ua/3397/> [in Ukrainian]
18. Jebari, K., & Sandberg, A. (2022). Ecocentrism and biosphere life extension. *Science and Engineering Ethics*, 28(6). <https://doi.org/10.1007/s11948-022-00404-2> [in English]
19. Khodakivska, O. V., Shpykuliak, O. H., & Suprun, O. M. (2017). Instytuty “zelenoi ekonomiky” u zabezpechenni staloho rozvytku ahrosektora: teoretychnyi vymir [Institutions of the “green economy” in ensuring sustainable development of the agricultural sector: theoretical dimension]. *Biznes Inform*, 7(474), 13–18. http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_7_3 [in Ukrainian]
20. Suryo, K. I. (2025). Biocentrism and its role in shaping conservation approaches in protected areas. *Journal of Critical Ecology*, 2(1). <https://doi.org/10.61511/jcreco.v2i1.1740> [in English]

Miroshkina Nataliia Valeriivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of
Economic Theory and Social Sciences
Mykolaiv National Agrarian University
9, Georgiy Gongadze str., Mykolaiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1255-0160

Surina Hanna Yuriivna

Candidate of Philosophical Sciences
Senior Lecturer at the Department of
Economic Theory and Social Sciences
Mykolaiv National Agrarian University
9, Georgiy Gongadze str., Mykolaiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9180-1054

ECOLOGICAL WORLDVIEW PARADIGMS IN THE CONTEXT OF NON-CLASSICAL RATIONALITY

The relevance of the study is driven by the strong influence of the ecological worldview paradigms on the relations between society and nature, as well as on all aspects of human existence. They not only promote models of interaction between humanity and nature, but also raise questions about the nature of human existence, morality, responsibility, free will, and the limits of human capabilities. The paradigms of ecoconsciousness require philosophical reflection aimed at highlighting their potential, as well as exposing the contradictions and controversial issues they contain.

***The purpose** of the study is to reveal the specifics of the content and meanings formation in modern models of ecological worldview in the context of non-classical rationality.*

***Research methods.** The post-nonclassical tradition of rationality analysis is used as the methodological basis of the study. The method of comparative analysis applied to the paradigms of ecological worldview allows to compare them and assess their potential. The dialectical method made it possible to consider the paradigms of ecological worldview in their development and to show the contradictions hidden in them. Traditional formal logical methods (analogy, analysis, synthesis, generalization) were also used.*

***Research results:** Nowadays, there are three main paradigms of ecological worldview: anthropocentrism, biocentrism, and ecocentrism.*

Anthropocentrism recognizes the uniqueness of humans in the existence of earthly and cosmic structures. In the course of its development, it has evolved from the proclamation of man as the master of nature to the recognition of him as a part of the geographical shell, which is subject to natural laws, but occupies a special place in it due to the fact that he is endowed with reason. This gives man the opportunity to become a guarantor of the biosphere's existence. The principle of value, which was initially recognized only for humans, was transferred to the entire world of life and contributed to the emergence of biocentrism, which requires putting the interests of nature first. Ecocentrism puts the interests of the ecosystem rather than the interests of a particular species or organism at the forefront and aims to harmonize the relationship between humanity and the biosphere.

Modern paradigms of ecological worldview were formed in conditions when theoretical approaches are replaced by views, points of view, and opinions. Scientific concepts have been replaced by concepts in which everyone puts their own meaning and content. The paradigms of the modern ecological worldview carry the features of nonclassical rationality: metaphorical, mythological, inclusion of elements of faith, contextuality, constructiveness (acting as worldview constructs), cultural (being a product of ecological culture).

***Key words:** anthropocentrism, biocentrism, ecocentrism, biosphere, human, nature, ecosystem.*